

Sicole

Prononçaedje des cossounes al fén d' on mot

Ene cossoune vuzlêye (*consonne voisée*), c' est ene cossoune k' on dit tot fjhant xhilter (*sonner, vibrer*) les coides del vwès (*cordes vocales*).

C' est, e francès : B, D, G (gué), J, V, Z.

E walon gn a ossu DJ et JH (H a Lidje, J ôte pårt).

Ene cossoune divuzlêye (*dévoisée*), c' est l' contraire. Les respondantes : P, T, K, CH, F, S. Avou, e walon TCH et XH (H a Lidje, CH ôte pårt).

E walon, les cossounes del fén do mot si prononcèt tertotes divuzlêyes, minme B, D, DJ, G (gué), JH, V et Z.

E francès, come e tchampnwès (+ kékes viyaedjes walons djondant), les cossounes vuzlêyes si prononcèt todi vuzlêyes, minme al fén do mot.

walon	Vresse-Bayamont	francès standard
âbe = ô p viyaedje = viya tch / vy tch	âbe = ô b viadje = vyad j	(li B n' est nén al fén) village = vilâ j
rodje = ro tch tchedje = tchè tch	roudje = roud j tchêdje = tchê dj	rouge = rou j charge = char j
laide = lê tt gade = ga tt	lêde = lê dd gade = ga dd	laide = lè dd (nén l' minme mot)
vini å monde = mon tt binâjhe = binô ch	vunu au monde = mond dd binauje = binô j	monde (mond dd) bien aise = byin.nè z
ene bague = ba k del five = fî f do gâz = gâ ss	ène bague = ba g dul fîve = fî v du gâz = gâ z	une bague = ba g (li V n' est nén al fén) du gaz (ga z)

Divant l' sistinme Feller (1900), on scrijheut come on prononcive :

*ruv'nu ou viat**che**, ène gate, ji su binau**che**, j'ai dè l'fî**fe**, nya on-ô**p** ju.*

Li sistinme Feller, et li rfondou paraprès, il ont wårdé li cossoune k' on rtrouve dins l' parintêye :

ene gade <> on gad**ot**, on gad**lî** ; ene rod**dje** oto <> ene rod**djeur**, rod**dji** ;
binâ**jhe** <> â**jhey** (*aujî*), ene bague <> bague**r** èn o**jê** ; five <> fiv**reus**.

E neyerlandès, il ont wårdé li cossoune k' on prononce å singulî, minme si ele candje å pluriyal u dins l' parintêye :

*een die**f** => twee die**ven** (2 hapeus d' boûsse); druif => dru**iven** (des roejhéns) ; een haas (on live, li biesse) => twee ha**zen**, de baas (li patron, li mwaisse lodjeu) => de ba**zin** (li patrone).*

Eciclopedeye

Li coloûte swisse (*la coulûve swisse*)

Li coloûte swisse, c' est ene sôre di coloûte k' on trouve e l' Walonreye à sud do royon (*sillon*) Sambe et Mouze. Mins gn a des lådjès plakes la k' ele n' a pupont d' biyonaxhes a cåze di l' agricoûteure, come li Condroz u l' Pays d' Heve.

Les coloûtes cachnut (cwerèt) après des plaeces bén metowes à solea, et nén lon d' ene aiwe : rixhea, basse (*mare*), astantche (*étang*), viye cårire.

C' est la k' ele si nourixhèt di rinnes (gurnouyes) u d' leus maclotes (*têtards*), di rognés d' aiwe (*tritons*) et di ptits pexhons.

Ele polèt ossu tchessî des ptitès biesses às tetes (*mammifères*) come les mizretes (*musaraignes*) u les rates (moulots).

Cwand elle ont magnî ene proye, ele li didjerèt on moes à long.

Ele sont feles po ramper evoye et disparexhe. Avou ça k' ele naedjèt bén et radmint.

Ele polèt viker 25 a 28 ans.

Mopliyaedje (*multiplication*)

Elle iviernèt et vni foû d' leu fordoirmaedje (*hibernation*) e moes d' avri.

Les mâyes et les frumeles s' adjermalèt (*s'accouplent*) do moes d' avri à moes d' may. Les biesses si rashonnèt mâyes et frumeles, mins gn a dipus d' mâyes ki d' frumeles. Les mâyes ni s' kitchinèt (*maltraitent*) nén inte di zels, mins c' est les pus gros ki parvinèt a s' acopler. I dmorèt acawés sacwants eures.

Li frumele plinne (dj' ô bén, ki ses oûs ont stî esmincîs) ni magne pus ostant (elle apice ene proye tos les 45 djoûs). Deus a céncwante oûs vont crexhe dins s' coir disca ene taeye di 20 a 40 milimetes. Ele les pond e moes d' djun, djulete, purade dins des plantes ki pourixhèt li long des aiwes, u cobén dins les ansinîs d' plante (*compost*), la k' i fwait tchôd et crou. S' ele ni trouve nole plaeece insi, ele sait aler ponre dins des terêyes di biesses às tetes u dzo les pires u les moitès coxhes.

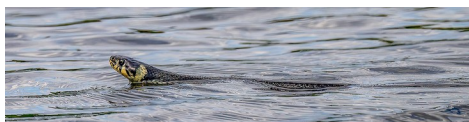
Les colevrots disclouyut après 4 a 8 samwinnes, e moes d' awousse.

Vicansté (*vitalité*)

Ses biyonaxhes (*biotopes*) sont todi pus stroetes, a cåze do bastixhaedje totâtoû des viyaedjes. Gn a eto bråmint des prés avou des basses d' aiwe k' ont stî saiwés. So les voyes, ele si fjhèt spotchî pås otos.

apiçant ene rinne (f. Youri Kepa)

naedjant (foto Bengt Nyman)

adjermaladje

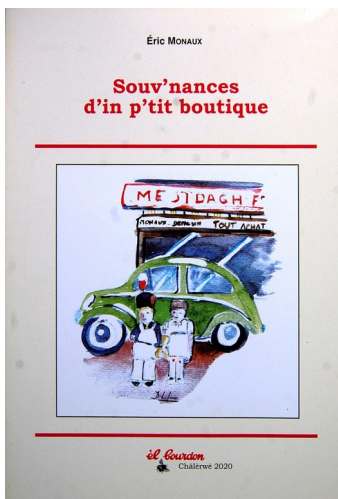
Sicrijheu e walon

Éric Monaux

Éric Monaux, c' est on scrijheu e walon ki provént d' Bingnêye (*Beignée, Ham-sur-Eure*). Il a skepyî e 1955, a Tchålerwè. I scrît dins l' Bourdon (gazete e walon d' Tchålerwè) dispu les anêyes 2010.

E 2020, i fwait rexhe « *Souv'nances d'in p'tit boutique* ». Come dit, c' est les sov'nances do ptit botike di ses parints, on Mestdagh a Bingnêye.

E 2023, i scrît « *Fredi et Simone* ». Droci, c' est des ptitès paskeyes edvintêyes.

Ene crâsse djipêye (*fou rire général*)

El pitit comiece n' a nén todi stî stofé på gros. Insi, i gn a waire, mes parints vindént botike sol plaeece di Bingnêye. C' esteut on Mestdagh bén apratiké, hanté å pus sovint pås abitouwés. Mins, di tinzayeure, i sierveut des pratikes di passaedje.

C' est insi k' on dimegne, tins d' l' avant-dinner, i gn aveut des djins pattavå l' botike, disk' al pire di l' ouxh. C' est adon k' on a veu moussî ene drole di cope. Leye, frénguete, maigurlote, tote maxhurêye di poude di riz et prefete [*prétentieuse*] come ene agaesse dins on royon.

Lu, on grand foirt gayârd a purete, bonzet crâs. Cwand ç' djin la brokéve dins l' lét astok di s' feme, ça dveut esse on fameus stofaedje (*étouffement*).

Dins l' longue cawêye, les pratikes, tertotes avou lu tchena, ratindént påjhirmint leu toû. Adon, nosse frénguete kimince a fé di s' rinkinkin. Ses ouys dârnut dissu les sacwantès lokes (*habits*) et les agayons (*ustensiles*) metous a mosse [*exposés*] a l' intrêye do botike. Tot d' on côp, ele s' ertoûne so s'-n ome, et on-z etind : « *Chou ! Tu as vu ? Trois petites culottes pour 20 francs.* »

Lu, platezak, d' ene vwès co pus grosse k' ès vinte : « *Taijhe tu ! T' endè met jamais pont !* »

Les abitouwés – k' estént cåzumint tertotes des abitouwêyes – avént baxhî leu tiesse et riyént padzo leu nez. Sâf ki, dins l' moncea, gn a ene comere ki n' s' a seu lontins rastini, et ki s' a clatchî a rire. Tout çoula a radmint tourné al crâsse djipêye.

Ene ki n' riyeut nén, c' esteut l' frénguete al poude di riz.

On n' a pus djamây riveu ces deus djins la.

Tchanson

Dj' âreu tant volou vey Rotchfoirt

Dj' âreû tant volou vey Rotchfoirt,
Avou ses grotes et s' viye tchapele,
Li « Rond dâ Rwè » padrî l' Carmel,
Li « Trô Målin » et l' vî tchestia.

Vey li cinse ki s' lome « Li Malagne »,
Magnî ene trûte k' on pexhe dins
Lome,

Des coines di gade et des poes
d' Rome,
Bevans ene « ût » : ké bea programe.

Divant di esse drané pa l' viye,
Scran d' tos costés, må a mes pîs,
Dj' âreu tant volou vey Rotchfoirt
Po m' è sovni l' restant di m' viye.

Dj' âreu tant volou vey Matile
Câzer walon a ses efants
Et tchanter po nosse rwè Filipe
Li ptite gayole, e l' rabressant.

Câzaedje et tchantaedje : Willy
Marchal ; Al clarinete : Léon Jacot ;
sitroete plake « Tchansons e walon »,
2023

Radaptaedje po Gouvi

Dj' âreu tant volou vey Gouvi,
Li sourd di l' Oûte et l' gâre di
trén,

L' eglijhe di B'hô, stîle rococo,
Li trô des mâssoteas d' Bâclin

Et rvey li vî molén d' Tcherin
Ki Benoet a rmetou a noû
Et nosse mônresse, li bele Sevrine
Vos dinrè do pwin å lewin.

Divant di esse drané pal veye
Scran tocosté, må a ses pîs,
Dj' âreu tant volou rvey Gouvi
Po tchanter cial a Limerlé.

Redjârbaedje : Lucyin Mahin
tchantaedje : Joselyne Mostenne,
pol câbaret d' Limerlé, dimegne
21 d' avri, 4 eures di l' après-
nonne, sâle « *Périple en la
demeure* »

